ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ: СУЧАСНІ НАПРЯМИ ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ПСИХОЛОГА У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ[1]

Анотація. Спори про місце проживання дитини належать до тих цивільних справ, у яких суд без спеціальних знань із дитячої психології не може повно з'ясувати найкращі інтереси дитини. Редакція журналу систематизує три процесуальні форми залучення до таких справ атестованого Міністерством юстиції України судового експерта-психолога. Перша з них полягає в забезпеченні позову шляхом зустрічей одного з батьків із дитиною в присутності психолога: на прикладі постанови Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 344/16653/16-ц показано, що перелік видів забезпечення позову не є вичерпним, а такі зустрічі сприяють відновленню емоційного зв'язку дитини з тим із батьків, хто проживає окремо, і зменшують ризик невиконання майбутнього рішення. Друга форма охоплює судово-психологічну експертизу щодо малолітніх і неповнолітніх за ст. 106 ЦПК України, ч. 1 ст. 7-1 та ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу». Висновок експерта розглянуто як процесуальне джерело доказів (ст. 76, 102 ЦПК), наведено орієнтовні питання до експерта з Науково-методичних рекомендацій, затверджених наказом Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5. На матеріалі постанов ВС від 14.02.2019 у справі № 377/128/18 і від 23.12.2020 у справі № 712/11527/17 пояснено, чому висновок спеціаліста-психолога, складений без спілкування з дитиною та обома батьками, без вивчення матеріалів справи або організацією, що не має права на психодіагностику, суд не визнає належним доказом. Окремо застережено, що практичні психологи закладів освіти не можуть робити психодіагностичні висновки щодо дітей на запити адвокатів. Третя форма передбачає опитування дитини в суді в присутності експерта-психолога (ст. 160, 171 СК України) з опорою на Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010 та практику ВС про право дитини бути заслуханою (справи № 752/22028/16-ц і № 215/4452/16-ц). Розглянуто й договір батьків про місце проживання дитини (ч. 4 ст. 157 СК, ст. 220 ЦК України). Матеріал допоможе суддям, адвокатам і судовим експертам обрати процесуально коректний спосіб використання психологічних знань у сімейних спорах.

Ключові слова: місце проживання дитини, судово-психологічна експертиза, судовий експерт-психолог, найкращі інтереси дитини, забезпечення позову, опитування дитини в суді, висновок спеціаліста-психолога, правосуддя, дружнє до дітей, сімейні спори, практика Верховного Суду.

Determining a Child's Place of Residence: Current Ways of Involving a Forensic Psychologist in Civil Cases

Abstract. Disputes over a child's place of residence require courts to establish the child's best interests, a task that often depends on expertise in child psychology. This editorial paper outlines three procedural routes through which a forensic psychologist certified by the Ministry of Justice of Ukraine can be involved in such civil cases. The first is an interim measure securing the claim: relying on the Supreme Court ruling of 4 April 2018 in case No. 344/16653/16-ц, the paper shows that the list of such measures is open and that meetings between the child and the non-resident parent in a psychologist's presence may help restore their emotional bond. The second is a forensic psychological examination of a minor under Article 106 of the Civil Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Forensic Examination"; the expert opinion is treated as procedural evidence, and sample questions

from the Ministry of Justice guidelines (Order No. 53/5 of 8 October 1998) are provided. Supreme Court rulings of 2019 and 2020 explain why a psychologist's report is rejected when it was prepared without contact with the child and both parents, without study of the case file, or by an organisation not entitled to conduct psychodiagnostics. School psychologists, the paper warns, may not issue diagnostic conclusions about children at lawyers' request. The third route is hearing the child in court with a forensic psychologist present under Articles 160 and 171 of the Family Code, in line with the Council of Europe Guidelines on child-friendly justice (2010) and Supreme Court case law on the child's right to be heard. Parental agreements on the child's residence are also considered. The paper offers judges, advocates and experts a practical guide to using psychological expertise in family disputes.

Keywords: child's place of residence, forensic psychological examination, forensic psychologist, best interests of the child, interim measures, hearing the child in court, child-friendly justice, family disputes, Supreme Court case law.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 23.10.2021.*

Повний текст

Сучасні напрями залучення атестованого Міністерством юстиції України судового експерта психолога у справах щодо визначення місця проживання дитини:

1. Забезпечення позову шляхом зустрічей одного з батьків з дитиною у присутності судового експерта психолога. Під час судового розгляду справи щодо місця проживання дитини, інколи для відновлення стосунків одного з батьків з дитиною потрібно організувати зустріч одного з батьків з дитиною в присутності психолога в належному, спеціально організованому місці для спілкування батька з дитиною. Одним з заходів такої організації зустрічі може бути забезпечення позову щодо зустрічей одного з батьків з дитиною в присутності психолога на протязі часу розгляду справи у суді з метою налагодження стосунків дитини з батьком, який з ним не проживає. Атестовані Міністерством юстиції України судові експерти психологи здатні на належному рівні організувати та провести зустріч дитини з одним із батьків за відповідним рішенням суду.

Правові позиції Верховного Суду:

Постанова Верховного Суду від 04 квітня 2018 року по справі № 344/16653/16-ц. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73437928

Правова позиція ВС: Забезпечення позову - це сукупність процесуальних дій, які гарантують реальне виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог. Положеннями статті 152 ЦПК України 2004 року, якою визначено види забезпечення позову, з урахуванням роз'яснень, які містяться в пункті 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» не заборонено допускати й інші його види, але з урахуванням обмежень, зазначених у частині четвертій зазначеної статті. Відповідно до пунктів 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини, ратифікованої Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII, всі дії стосовно дітей органів соціального забезпечення, судів, адміністративних чи законодавчих органів повинні бути спрямовані на якнайкраще забезпечення інтересів дитини. Держави-учасниці повинні забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручі до уваги права і обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які від-

повідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Суд встановив, що зустрічі одного з батьків з дитиною в кабінеті та в присутності кваліфікованого професійного психолога безперечно будуть сприяти відновленню та налагодженню емоційних стосунків цього батька із її малолітньою дитиною і ця обставина відповідатиме законним інтересам як одного з батьків, так і дитини, що в свою чергу може усунути загрозу невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про відібрання дитини, дійшов обґрунтованого висновку про задоволення клопотання батька про забезпечення позову.

2. Призначення судово-психологічної експертизи відносно малолітніх або неповнолітніх дітей згідно з статтею 106 Цивільно-процесуального кодексу України у цивільних справах щодо визначення місця проживання дитини атестованому Міністерством юстиції України судовому експерту психологу. Проведення судово-психологічної експертизи відносно малолітніх або неповнолітніх у справах щодо визначення місця проживання дитини є необхідним обґрунтуванням забезпечення найкращих інтересів дитини та способом встановлення найліпших психологічних умов її проживання з одним із батьків. Проведення психологічної експертизи атестованим Міністерством юстиції судовим експертом психологом дозволяє отримати висновок експерта, який відповідає критеріям належності та допустимості доказів у цивільній справі та є процесуальним джерелом доказів у суді згідно статей 76, 102 ЦПК України. **Підстава:** стаття 106 Цивільно-процесуального кодексу України, частина 1 статті 7-1, частина 3 статті 10 Закону України "Про судову експертизу".

Довідково, орієнтовний перелік експертних питань затверджених Міністерством юстиції України, які можуть виноситись на судово-психологічну експертизу відносно малолітніх, неповнолітніх у справах визначення місця проживання дитини. Підстава: розділ VI Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, які затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 (зі змінами):

1. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

2. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

3. Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Правові позиції Верховного Суду:

Постанова КЦС Верховного Суду від 23.12.2020 № 712/11527/17 (61-18882св19) - URL:

Правова позиція ВС: Висновок спеціаліста психолога є не належним доказом у справі з причини 1) не урахування психологом фактичних обставин справи, 2) не спілкування психолога з дитиною або одним із батьків, 3) не вивчення матеріалів справи. Висновок спеціаліста психолога за результатами проведення психологічного дослідження у справі визначення місця проживання дитини, який грунтується лише на поясненнях ма-

тері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною без дослідження матеріалів справи, не спілкування з малолітньою дитиною та батьком дитини, з викладенням лише загальних висновків про зв`язок матері з дитиною певного віку не може бути належним доказом у справі. Також, визначаючи місце проживання дитини з матір`ю, суд відхилив висновок органу опіки та піклування, відповідно до якого визначено, що найкращим інтересам дитини відповідатиме її спільне проживання з батьком та взяв до уваги лише акт обстеження умов проживання матері; проте, судом не враховано, що за зустрічним позовом органом опіки та піклування не складено висновку про доцільність проживання дитини разом з матір`ю, а акт обстеження умов проживання не є за своєю суттю та змістом висновком органу опіки та піклування про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

УВАГА АДВОКАТАМ! Попередження від практичного психолога закладу освіту, що практичні психологи закладів освіти не можуть бути учасниками судового процесу та робити психодіагностичні висновки щодо дітей на запити адвокатів, оскільки работа психолога закладу освіти є конфіденційною з дитиною та вимагає використання інструментарію, який рекомендований Міністерством освіти і науки України (Положення про психологічну службу у системі освіти України). За своїм статусом практичні психологи та соціальні педагоги закладів освіти належать до педагогічних працівників» (частина 3 статті 76 Закону України «Про освіту»)!!!!

Відео: https://www.youtube.com/embed/VNsvsNAwfrI

3. Опитування дитини у суді в присутності судового експерта психолога згідно зі статтями 160, 171 Сімейного кодексу України. Замовлення (залучення) судового експерта психолога потрібно для врахування емоційних, психологічних та поведінкових особливостей дитини під час її опитування в суді та встановлення ефективного психологічного контакту з дитиною для отримання об'єктивної інформації щодо думки дитини в сімейній ситуації. Судові спори, що виникають з сімейних відносин, відносять до справ, які вимагають використання спеціальних психологічних знань в галузі дитячої психології для забезпечення найкращих інтересів дитини у суді. **Підстава:** Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя дружнього до дітей від 17.11.2010 року, Закон України «Про охорону дитинства», Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. Крім того, для захисту інтересів малолітніх чи неповнолітніх осіб, суд має право з власної ініціативи збирати докази, що стосуються предмета спору (ст. 13 ЦПК України). Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності не заінтересованих у справі батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників; а також представників органів опіки та піклування, служби у справах дітей (ст. 232 ЦПК України). Відповідно до вимог ст. 45 ЦПК України під час розгляду справи малолітня або неповнолітня особа має право безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки.

Правові позиції Верховного Суду:

1. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у справі № 752/22028/16-ц. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075

Правова позиція ВС: Твердження заявника про те, що діти не досягли десятирічного річного віку і не здатні самостійно формулювати свої думки щодо особистого життя, а тому не могли бути допитані судом апеляційної інстанції, є безпідставними з огляду на таке. Відповідно до положень статті 12 Конвенції про права дитини держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при чому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її стосується, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

2. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2019 року справа № 215/4452/16-ц. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521632

Правова позиція ВС: Дитина, як у розмові з психологом, так і в судовому засіданні повідомила, що рівнозначно любить як батька, так і матір, але проживати хоче з батьком. Дитина більш прихильно ставиться до батька. Відповідно до статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (далі - Конвенція) в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. З огляду на викладене, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку, що проживання дитини з батьком буде відповідати найкращому забезпеченню його інтересів. Відповідач не надала суду переконливих доказів, що проживання сина разом з матір'ю буде найкраще відповідати інтересам дитини. Апеляційним судом вірно встановлено, що проживання сина з батьком відповідає принципу «найкращих інтересів дитини» та є пріоритетним при вирішенні цієї справи.

3. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18. - URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846507

Правова позиція ВС: Доводи заявника про те, що суд апеляційної інстанції безпідставно не прийняв до уваги та не врахував до кого із батьків дитина має більшу прихильність і не з'ясував думку самої дитини з приводу визначення місця її проживання є безпідставними, оскільки за положеннями зазначеної норми права , місце проживання дитини, яка не досягла 10 років визначається без врахуванні її думки. При цьому, питання про заслуховування думки дитини було предметом оцінки апеляційного суду, який вірно дійшов до висновку, що з урахуванням встановлених судом обставин справи, ситуації, яка склалась у сім'ї та обстановці у якій перебуває дитина, вона не зможе об'єктивно, незалежно та вільно висловити свою думку. Також, суд касаційної інстанції підтримав оцінку, яку надав суд апеляційної інстанції висновку практикуючого психолога, а саме апеляційний суд не визнав належним та допустимим доказом висновок психолога, оскільки пси-

ходіагностичне обстеження ОСОБА_5 було здійснено психологом без попереднього спілкування з обома батьками дитини, за відсутності у нього інформації з приводу стосунків між батьками після припинення між ними фактичних шлюбних стосунків та повну ізоляцію дитини на протязі майже півтора місяця від спілкування з матір'ю. Результати та висновки такого дослідження викладені на бланку та з печаткою Громадської організації «Чернігівська міська асоціація «Конкордія», яка відповідно до видів її діяльності КВЕД 94.99 не має права та не здійснює такої діяльності як надання психологічної допомоги, проведення психодіагностичного обстеження, в тому числі дітей, про що свідчить витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань. Не надано суду доказів того, що психолог ОСОБА_8, має право та займається такою практикою, що у нього є відповідний досвід у сфері дитячої психології.

УВАГА! Укладення договору про визначення місця проживання дитини. Відповідно до ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Предметом даного договору є визначення місця проживання та дії з виховання, навчання, догляду за дитиною або поєднаних цих елементів, спрямованих на забезпечення нормального фізичного, духовного та морального розвитку дитини. Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Відсутність нотаріального посвідчення тягнутиме за собою визнання такого договору нікчемним (ч. 1 ст. 220 ЦК України). Разом з тим, на відносини батьків дитини стосовно укладення вищезазначеного договору також будуть розповсюджуватися положення ч. 2 ст. 220 ЦК України, відповідно до якої якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається.

Додаткова інформація, визначення місця проживання дитини у судовому порядку: процедура та порядок дій Позивача (одного з батьків)

Визначення місця проживання дитини: права батьків, правові наслідки протиправної поведінки одного з батьків або іншої особи, спір між матір'ю та батьком, право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб

Традиційно, нагадуємо користувачам журналу, що науковий журнал запроваджує надання послуг **«Консультація»: запит на проведення судово-психологічної експертизи за різними підставами, у тому числі із застосуванням поліграфа** на замовлення зацікавлених осіб, суду, правоохоронних органів згідно процесуальних кодексів. - URL: http://expertize-journal.org.ua/konsultacia **Телефон для термінового дзвінка судовому експерту:** +38 093 476 72 60 (Viber, Telegram, Whatsapp).

Звертаємо увагу, організація проведення професійних консультацій всім зацікавленим, здійснюється членом Президії Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, головним редактором журналу, атестованим судовим експертом психологом (поліграфологом), кандидатом психологічних наук, доцентом Назаровим Олегом Анатолійовичем.

Офіційній Інтернет-сайт судового експерта психолога (поліграфолога) Назарова О.А. (свідоцтво Міністерства юстиції України від 09.07.2020 №2035) - https://expertisekyivua.com/ukr

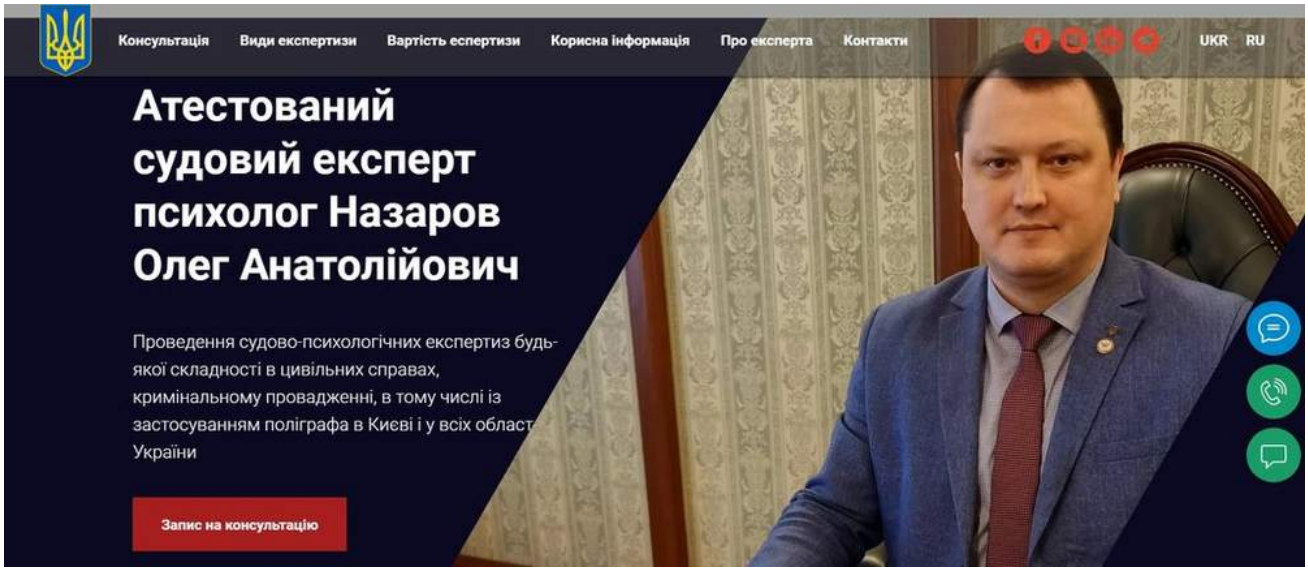

Офіційний Інтернет-сайт тестувань на поліграфі в Україні за міжнародними стандартами (EyeDetect, Converus Inc., USA): https://expert-nazarov.com

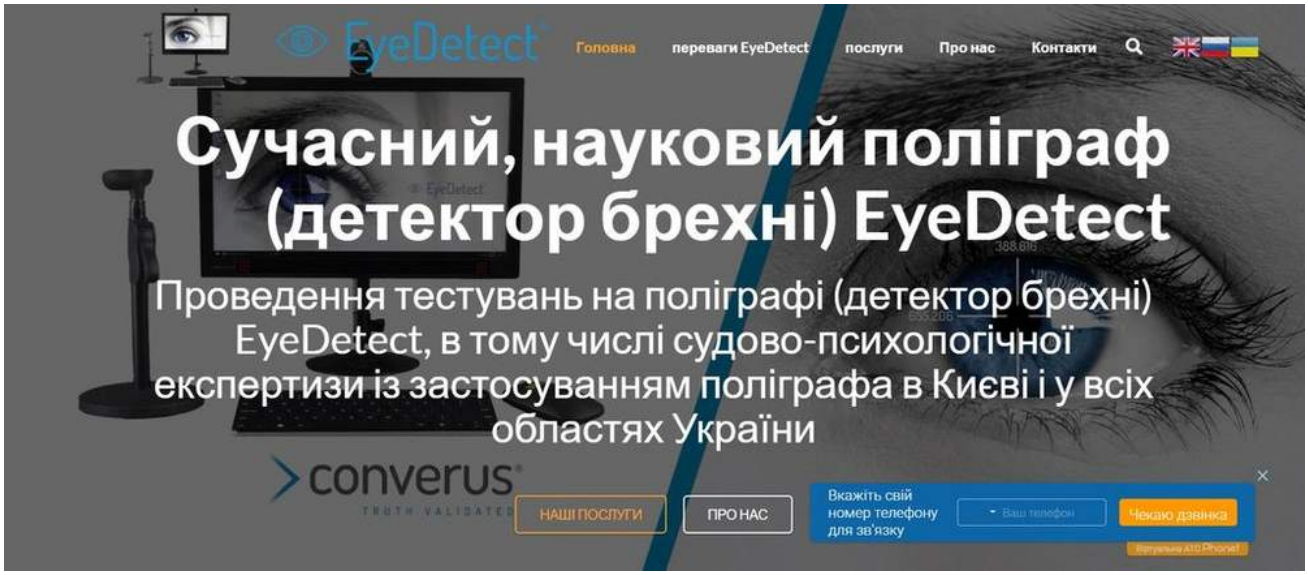

References

1. Vyznachennia mistsia prozhyvannia dytyny: suchasni napriamy zaluchennia sudovoho eksperta psykholoha u tsyvilnykh spravakh [Determining a Child's Place of Residence: Current Ways of Involving a Forensic Psychologist in Civil Cases]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2021. Vol. 6, No. 5 (35). URL: https://expertize-journal.org.ua/vyznachennia-mistsia-meshkannia-dytyny/5951-viznachennya-mistsya-prozhivannya-ditini-suchasni-napryami-zaluchennya-sudovogo-eksperta-psikhologa-u-tsivilnikh-spravakh (onovlena versiia vid 24.10.2021). [in Ukrainian].